

HET AANZIEN VAN EEN DWANGBURCHT

*Hoe het kasteel van Medemblik,
sinds de middeleeuwen onderhevig was aan uiterlijke veranderingen*

Sinds enkele eeuwen is het kasteel van Medemblik onlosmakelijk verbonden met de naam van de legendarische Friese koning Radboud (648-719). Zelfs de stad Medemblik wordt door menigeen 'Radboudveste' genoemd.

Hoogst waarschijnlijk, hebben we hier te maken met een onjuiste, op historische misverstanden, gebaseerde naamgeving. De naam 'Kasteel Radboud' is ontleend aan het verhaal, waarvan we de bron vinden in het werk van Cornelis Aurelius, dat bekend staat als de 'Divisiiekroniek' (Leiden, 1517). Volgens de schrijver had Radboud een versterking gebouwd, waarna de Hollandse graaf, Floris V (1254-1296) op de overblijfselen hiervan, een nieuw kasteel zou hebben neergezet.

Tot nu toe bestaat er geen wetenschappelijk bewijs voor enig verband tussen het huidige kasteel en koning Radboud. Archeologisch onderzoek heeft tijdens de restauratiewerkzaamheden in de 60-er jaren geen restanten van een vroegere bebouwing kunnen aantonen. Wat we wel zeker weten, is het feit dat graaf Floris V het slot heeft laten neerzetten als een militair fort (dwangburcht), dat diende als uitvalsbasis en als verdedigingsmiddel tegen het West-Friese verzet. Vanwege de sterkte, behield het sindsdien zijn defensieve functie en bleef gedurende een aantal eeuwen, het centrum van bestuurlijke macht in oostelijk West-Friesland. In de perioden daarna kwam langzamerhand de klad in de verdedigende taak. Dit ging gepaard met bouwkundige aanpassingen en sloop van enkele delen, waardoor het uiterlijk van het kasteel, in de loop der tijd sterk veranderde.

Foto: Ben Dijkhuis.

Michiel Vosmeer: (1578) Portret van Floris V.

(Principes Hollandiae et Zelandiae, Domini Frisiae. Cum genuinis ipsorum iconibus)
(Mannheim, Matteo Verlag).

DWANGBURCHTEN

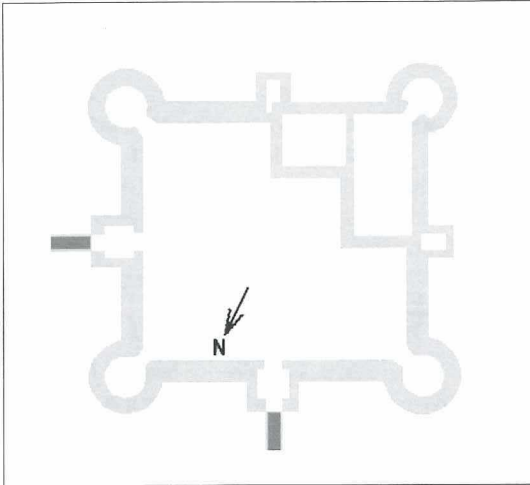
In de 13e eeuw, tijdens zijn strijd tegen de West-Friezen, gaf Floris V, het strategisch belang van Medemblik de hoogste prioriteit. Na zijn overwinning, liet hij niet alleen het Medemblikker kasteel bouwen, maar daarnaast ook nog vier andere dwangburchten. Zo kon hij zijn overwinning veilig stellen en het weerbarstige West-Friese volk onder de duim houden. Deze dwangburchten waren: het **Huis te Wijdenes**; het **Huis te Nuwendoorn** (bij Eenigenburg), de **Middelburg** en de **Nieuwburg** (beide ten noorden van Alkmaar). De laatste twee kastelen vormden een trits met de **Torenburg**, dat reeds in ca. 1254 door graaf Willem II, de vader van Floris V, was neergezet.

Met de bouw van de dwangburchten in Wijdenes en Medemblik, werd de aanvoer van goederen en troepen in oostelijk West-Friesland veilig gesteld. Bovendien lag het Medemblikker slot zeer strategisch, zodat men controle kon houden op de belangrijke verzetshaarden: Winkel, Niedorp en Hoogwoud. De kastelenbouw moet een stenenverslindende operatie zijn geweest. De burchten moesten immers weerbaar zijn, zodat sterk en onbrandbaar bouw materiaal een vereiste was. De vervaardiging van bakstenen, zgn. kloostermoppen, was reeds aan het einde van de 12e eeuw in de Hollandse kuststreken tot ontwikkeling gekomen. Uit Friese kloosterkronieken is bekend dat Floris in 1283, stenen vanuit de overkant van de Zuiderzee liet komen.

Vanwege mogelijke West-Friese aanvallen, werd tijdens de bouwwerkzaamheden, ter bescherming van het bouwobject en de arbeiders, door het grafelijke leger een oogje in het zeil gehouden. Bij Medemblik waren troepen gelegerd op de **Melorde**, een plaats waarvan het overigens niet bekend is, waar deze was gesitueerd. Het betrof waarschijnlijk een stuk land of legerplaats, dat later door de Zuiderzee werd verzwoegen. In tegenstelling met Medemblik, vonden tijdens de bouw van het kasteel te Wijdenes, zware schermutselingen plaats, waarbij veel doden vielen.

VIERKANT GRONDPLAN

Wanneer het kasteel van Medemblik is gebouwd is niet precies bekend, maar dat zal in ieder geval vóór het jaar 1290 zijn geweest. Wat wel vast staat, is het feit dat reeds in 1282 de opdracht voor de bouw is gegeven. Het kasteel is gebouwd naar voorbeeld van een, omgrachte of met water omgeven, vierkante burcht (waterburcht) en was daardoor een zeer 'modern' militair object, dat aan de West-Friezen behoorlijk tegenstand kon bieden.

Het vierkante 13^e eeuwse grondplan van het kasteel van Medemblik, gebaseerd op archeologische opmetingen. (Tekening: Ben Dijkhuis).

Bij de laatste restauratie heeft men, mede door onderzoek van kastelenarcheoloog professor **Renaud**, meer inzicht verkregen over het oorspronkelijke bouwplan, zoals dat door de architecten van Floris V is bedacht.

Er wordt verondersteld dat Floris het vierkante grondplan heeft overgenomen van de Engelse vorst Edward I, die in zijn strijd tegen de opstandige Welshmen een soortgelijke tactiek voerde als Floris deed in zijn strijd tegen de West-Friezen. Hiervan getuigen b.v. de tegenwoordige ruïnes van **Flint Castle** (1277) en **Harlech Castle** (1283) in het noorden van Wales.

Het feit dat Floris V het principe van de vierkante burcht in ons land heeft geïntroduceerd, zien wij niet alleen terug bij het kasteel van Medemblik. We vinden het ook bij de eerder genoemde dwangburchten, het **Huis te Nuwendoorn**, de **Middelburg** en de **Nieuwburg**, alsmede het welbekende

Muiderslot (dat eveneens door Floris V zou zijn neergezet) en **Kasteel Strijen** (ca. 1288).

Het uiterlijk van het kasteel van Medemblik heeft in ieder geval een belangrijk opvallend verschil met de andere dwangburchten in West-Friesland en Alkmaar: namelijk het ontbreken van een donjon of hoofdtoren. Het slot had op elke hoek vier uitspringende ronde torens en vier uitspringende vierkante torens in het midden van de zijden. De oostelijke en noordelijke vierkante torens dienden als poorttoren.

Aan de zuidwestzijde grenzend aan het binnenplein bevonden zich twee woonvertrekken. Het ommuurde slotplein had afmetingen van 37x 40 m. De muren waren van opvallend geringe dikte: 112-124 cm voor de muren tot 67 cm van de vierkante torens.

MILITAIRE EFFICIËNTIE

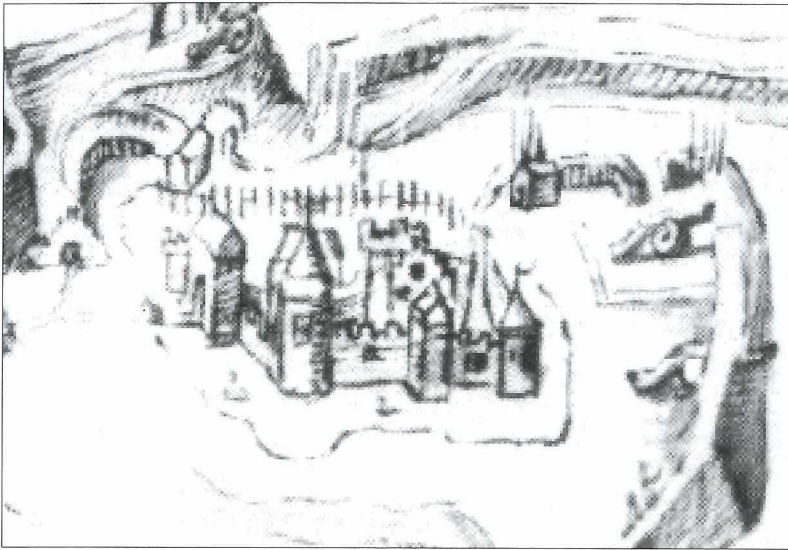
Tijdens de restauratiewerken in 1967 heeft men 13e eeuwse schietgaten ontdekt in de muren van de huidige woonvertrekken. Deze behoorden bij de kantelen van vroegere weergang en weermuur. Hieruit viel te concluderen, dat een deel van de huidige woonvertrekken tegen de oorspronkelijke weermuur was gebouwd.

Bovendien was de aanvankelijke hoogte van de woonvertrekken een stuk lager dan tegenwoordig het geval is. De huidige twee vierkante torens aan de zuid- en westzijde waren van origine geen 'echte' torens, maar vierkante bastions die deel uitmaakten van de weermuur.

De oorspronkelijke lage weergang, kanteling (witte stippen) en schietgaten zijn, tijdens de laatste restauratie, in het metselwerk geaccentueerd. (Foto: Ben Dijkhuis).

Helaas zijn er geen afbeeldingen bekend van het kasteel, zoals het in de middeleeuwen eruit zag. Toch is het mogelijk om een reconstructie te maken. De oudst bekende afbeelding van het kasteel vinden we op een anonieme kaart van Medemblik. De kaart toont een overzicht van de militaire activiteiten van de troepen van prins Maurits tijdens het beleg van Medemblik in 1588. Het kasteel wordt hierop in z'n volledigheid getoond. Hoewel natuurlijk voorzichtigheid geboden is bij het interpreteren van dit soort afbeeldingen, kunnen we wel een aantal kenmerken onderscheiden.

*Het kasteel van Medemblik in volle omvang.
Fragment van een anonieme kaart uit het einde van de 16^e eeuw.
(Amsterdam, Rijksmuseum)*

prenten uit de 17^e en 18^e eeuw afgebeeld. Hierop is eveneens de aanwezigheid van een poortoren en wederom een lage weermuur te zien.

Als we in aanmerking nemen dat het kasteel in zeer korte tijd gebouwd zou moeten zijn (waarschijnlijk binnen 1-2 jaar), dan is het aannemelijk dat efficiëntie voor wat betreft de militaire toepassing, de voorkeur verdiende boven allerlei aan te brengen ornamenten en minder relevante aan- en opbouwen. Dit verklaart mogelijk de relatief lage weermuur en het ontbreken van de torenspitsen aan de oostzijde. Het is overigens de vraag of de twee westelijke hoektorens, in het begin wél of niet waren voorzien van een spits of dat ze misschien later zijn aangebracht.

CENTRUM VAN BESTUUR EN RECHTSPRAAK

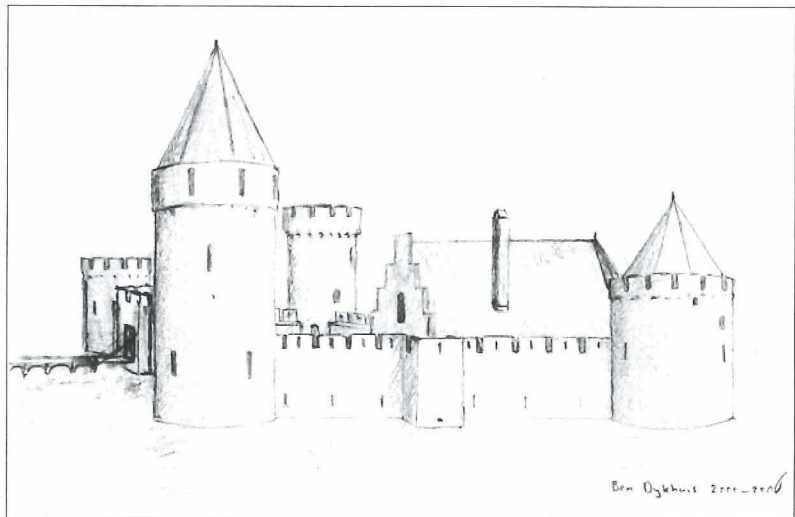
Het kasteel in Medemblik bleef, na de definitieve overwinning van de Hollanders op de West-Friezen (1297), in gebruik als verdedigingswerk. Het slot had, reeds voordat Medemblik in 1289 stadsrechten kreeg, een belangrijke functie als centrum van bestuur in oostelijk West-Friesland.

Het was de zetel van de baljuw en andere gezagsdragers (dijkgraaf, rentmeester, heemraad en schotgaarder). Het belang van baljuwschap van Medemblik, blijkt in de loop van de tijd minder te worden omdat meer steden in de betreffende ambachten stadsrechten kregen met hun eigen jurisdictie.

Als we de tekening nader bekijken, zien we direct een aantal opvallende zaken. Ten eerste, de fors uitgevallen noordwestelijke hoektoren. Deze is mogelijk een functionele, diagonale tegenhanger van de hoge en welbekende zuidoostelijke toren, die we reeds kennen van diverse oude prenten. Op dezelfde wijze zijn de lagere zuidwestelijke en noordoostelijke hoektorens elkaars gelijken, met het verschil, dat beide hoektorens aan de westzijde voorzien waren van een spits en die aan de oostzijde niet.

Een tweede opvallend feit is de aanwezigheid van een noordelijke poortoren. Een derde kenmerk is de relatief lage weermuur aan de noordzijde, dat in overeenstemming is met de eerder genoemde vondst van de oorspronkelijke lage weermuur aan de zuidzijde.

De oostzijde van het kasteel is vaak op

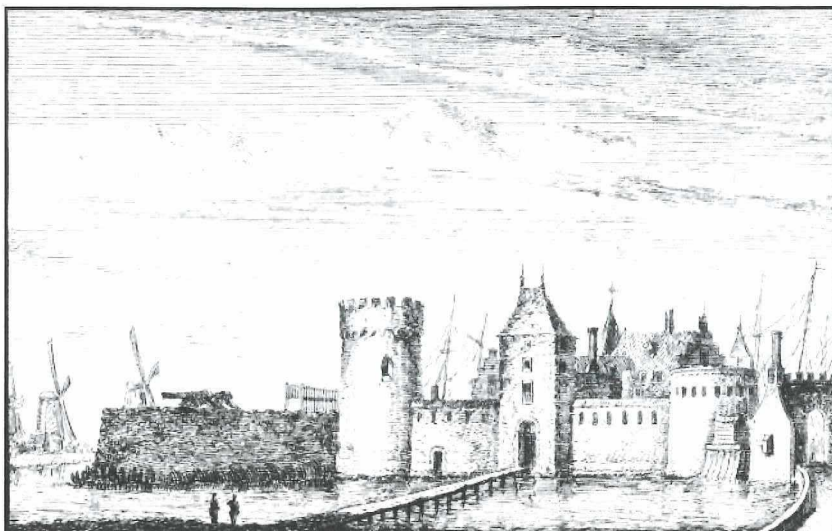
Reconstructietekening van het kasteel van Medemblik in de situatie van rond 1300, direct na de bouw. Opvallend zijn de lage weermuren en woonvleugel en de forse hoektorens. De 2 vierkante torens tegenwoordig waren oorspronkelijk onderdelen van weermuurvierkant in de vorm van vierkante bastions. Het zicht op de welbekende oostelijke poortoren is onttrokken door voorste hoektoren. De aan- of afwezigheid van torenspitsen is onzeker.

(Tekening: Ben Dijkhuis).

Na die tijd had het baljuwschap slechts betrekking op de stad Medemblik en enkele omliggende gebieden in de omgeving. De centrale bestuurlijke functie verdween pas in de loop van de 16e eeuw. Het aanzien van het kasteel was langzamerhand aan verandering onderhevig. De vierkante torens aan de west- en zuidzijde en de woonvleugels werden verhoogd. Eveneens werden, in de loop der eeuwen, een drietal aanbouwen tegen de zuidelijke weermuur en oostelijke woonvleugel gerealiseerd. Deze aanbouwen zijn resp. gedateerd als 14e-, 16e- en 17e-eeuws.

DE LAATSTE WAPENFEITEN

Tijdens de 16^e eeuw vonden de twee laatste wapenfeiten plaats, waarbij de defensieve functie van het kasteel nog van pas kwam. Het eerste

*Abraham Rademaker: Het KASTEEL van MEDEMBLIK.
Naar de situatie in 1640.*

*Deze tekening toont het kasteel aan de oostzijde.
(Kabinet van Nederlandsche Outheden en Gezichten, 1725).*

treffen was in 1517, toen **Grote Pier** uit Kimswerd met zijn ongeregelde troepen Medemblik aanviel. De bevolking van de stad zocht een veilig toevluchtsoord binnen de muren van het slot, waarna de troepen van Grote Pier, nadat zij eerst de stad plunderden en in brand staken, richting Alkmaar vertrokken. De sterkte van het kasteel werd in 1572 weer op de proef gesteld, doordat twee compagnieën geuzen en twee compagnieën prinsgezinde troepen uit Enkhuizen, onder leiding van Nicolaas Ruychaever en Jacob Cabeliau, zonder veel moeite de stad veroverden.

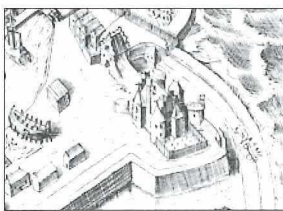
Vervolgens trokken ze op naar het kasteel. De kastelein, Cornelis van Rijswijk, was trouw gebleven aan Filips II van Spanje en dacht de aanval wel met de schutters uit de

stad te kunnen weerstaan.

Als antwoord hierop, dreven de geuzen de vrouwen en kinderen als een levend schild voor de aanvallende troepen uit, en met succes Doordat de belegerden in het kasteel niets konden uitrichten omdat hun familie de voorhoede vormde van de troepen, viel het kasteel zonder slag of stoot. De slotvoogd werd daarna ervan overtuigd, dat het beter zou zijn om de zijde van Oranje te kiezen.

ONTMANTELING EN VERVAL

Na het laatste wapenfeit verloor het kasteel voorgoed zijn defensieve functie, nadat het binnen de stadswal kwam te liggen. In 1598 begon men het slot op te knappen en te ontmantelen. Het resultaat zien we op een kaartfragment van Medemblik van **Paulus Utenwael** uit 1599. Hierop is duidelijk te zien, dat uiteindelijk zowel een deel van de noordwestelijke ronde hoektoren, als de noordelijke vierkante poorttoren zijn verwijderd.

*Het kasteel in 1599
op een kaartfragment
van Paulus Utenwael.
Tijdens de ont-
manteling van 1598
zijn de noordwestelij-
ke hoektoren en
noordelijke poortto-
ren afgebroken.
(Hoorn, West-Fries
Museum).*

De Staten van Holland besloten het slot af te danken, waardoor de stad Medemblik in 1608 de gelukkige eigenaresse werd. Het bestuur van Medemblik had direct een toepassing van het slot, n.l. het onderkomen van de **schutterij** (schuttersdoelen). Deze stadsmilitie was ingesteld om de orde en veiligheid van de stad te bewaren.

In 1654 kreeg het kasteel wederom een opknabbeurt. Dit keer werd het slotplein verhoogd en een hardstenen poort aan de noordzijde gebouwd, dat toegang gaf tot het kasteelplein. Omdat de grote zaal (de huidige Ridderzaal) werd gebruikt als **Hervormde Kerk**, werd de westelijke vierkante toren verhoogd en in gebruik genomen als klokkentoren. Zo kreeg men een idee van een kerkgebouw. Het kasteel kreeg zelfs de naam **Oosterkerk** nadat de klok uit de oostelijke stadspoort (Oosterpoort) naar het slot werd verplaatst.

Uit de eerste kadastrale minuut van Medemblik blijkt, dat in 1825 de resten van de zuidwestelijke hoektoren al tot aan de grondvesten waren gesloopt. In 1848 zijn de overblijfselen van de noordwestelijke hoektoren verwijderd, waarbij het puin werd gebruikt als dijkversterking.

In 1857 ging men over tot de sloop van de zuidoostelijke hoektoren en de oostelijke poorttoren. Dit gebeurde in combinatie met de sloop van de Oosterpoort. Het vrijgekomen puin werd eveneens voor dijkversterking gebruikt.

RESTAURATIES

Toen men zich voor het kasteel ging interesseren en het in 1889 aan het Rijk werd overgedragen, stond er niets meer dan de twee vierkante zijtorens en twee woonvertrekken. Alles in zeer bouwvallige staat. Het eens zo machtige kasteel was vervallen tot een boerderijachtige ruïne. De grondvesten van de twee westelijke ronde hoektorens waren gelukkig nog wel aanwezig.

In 1890 ging men over tot grondige restauratie, met als uiteindelijk doel, een kantongerecht in het kasteel te huisvesten. Dit gebeurde onder leiding van Rijksbouwmeester **J. van Lokhorst**. Hij kreeg hierbij adviezen van architect **P.J.H. Cuypers**. De restauratie bestond uit een reconstructie, waarin neogotische elementen werden opgenomen, waaronder spitsvormige vensters. De kantelen waren van zodanig kleine afmetingen, dat enige overeenkomst met een oorspronkelijke verdedigende functie, ver te zoeken was. Eveneens werd de zuidwestelijke ronde hoektoren vanaf de fundering opnieuw opgetrokken (1895-1897).

*Hendrik Spilman (1721-1784) naar Cornelis Prink (1691-1759).
't SLOT te MEDEMBLIK, van de Noordzijde, 1726.*

Rechts de verhoogde westelijke toren die dienst deed als klokkentoren voor de Oosterkerk.

(Het Verheerlijkt Nederland of Kabinet van hedendaagsche gezigten (1745-1774).

Een uitsnede van de kadastrale minuut uit 1825. De zuidwestelijke hoektoren is ontmanteld en is pas rond 1890 opnieuw opgetrokken. Beide oostelijke torens zijn samen met de Oosterpoort in 1857 gesloopt. (Bron: De WoonOmgeving).

In het begin van de 20e eeuw werd het terrein rond het kasteel zwaar ontsierd door allerlei gebouwen. Nadat in 1931, de pal naast het kasteel gelegen conservenfabriek afbrandde, is men kort daarna overgegaan tot ontmanteling van het kasteelterrein. Hierbij werd de slotgracht uitgegraven en op de, nog aanwezige fundering, een deel van de noordwestelijke hoektoren opgemetseld (1934). In de jaren 1964-1965 vond er opnieuw een restauratie plaats. Dit gebeurde op basis van nieuwe wetenschappelijke inzichten. De neogotische elementen van de restauratie van 1890-1897 werden verwijderd en de geveltrap bij ingang, die destijds loodrecht op de gevel stond, werd vervangen door een trap langs de gevel, zodat het kasteel uiteindelijk zijn huidige aanzien kreeg.

Ben Dijkhuis, Medemblik, oktober 2006

Meer uitgebreide informatie over dit onderwerp vindt u op de website van de auteur:

Middeleeuwse dwangburchten van West-Friesland en Alkmaar;
<http://home.planet.nl/~dijkh287/kastelen/>

Geraadpleegde bronnen:

1. J.W. Groesbeek; **Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland: hun bewoners en bewogen geschiedenis**; 1981, Uitgeverij Elmar B.V., Rijswijk.
2. H.L. Jansen, J.M.M. Kylstra-Wielinga, B. Olde Meierink (red.); **1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen**; 1996, Matrijs, Utrecht.
3. S.B.J. Zilverberg; **Grote Pier en Medemblik (1517)**; West-Frislands Oud en Nieuw, 26e bundel; 1959, Historisch Genootschap 'Oud West-Friesland, Hoorn.

4. E. Dekker, H. Lambooj, H. Lansdaal, J. Raat, R. Roodhorst, P. Sasburg (red.); **Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun oorlogen en opstanden**; Ach Lieve Tijd, West-Friesland; 1999, Westfries Genootschap, Waanders Uitgevers.
5. G. Ros-de Korte; **Kasteel van Medemblick**. Deel 11 uit de serie 'Nederlandse Kastelen'; 2e druk, 1979, Nederlandse Kastelen Stichting, Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB.
6. B.G. Dijkhuis; **Rebellie, bloed en bakstenen**; Historisch West-Friesland, nr.6; 2004/2005; Uitgeverij Peter Sasburg, Midwoud.
7. R.P. de Graaf; **Oorlog om Holland 1000-1375**; 1996; R.P. de Graaf, Verloren, Hilversum.
8. P.S. Teeling, H. Langereis; **Medemblick**; 1988, Drukkerij en uitgeverij A.A. Idema B.V., Medemblick.

Internet:

9. **De WoonOmgeving**; 2001-2003, inzake oude kadastrale gegevens, <http://www.dewoonomgeving.nl/index.cfm>

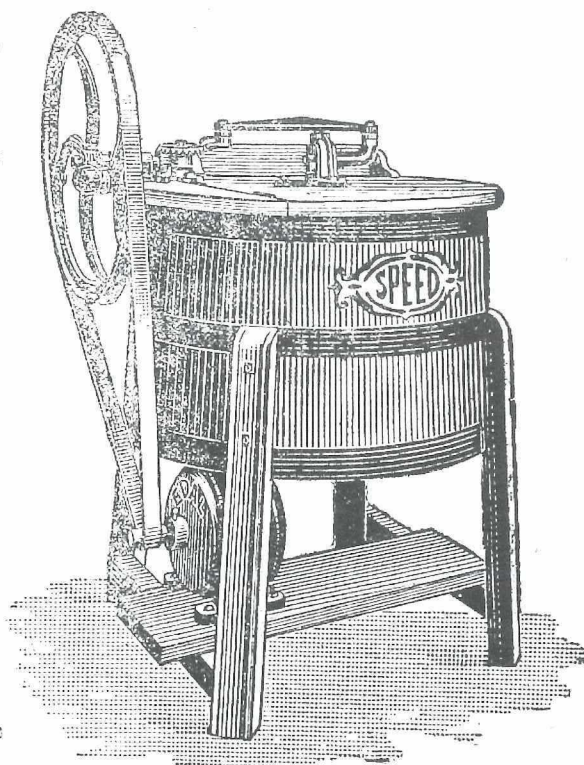
De Ideale Electriche Waschmachine.

Stroomverbruik
bij vastrecht tarief
tarief 2 ct.;
bij normaal tarief
8 $\frac{1}{2}$ ct. per uur.

Zware kuip
90 L.

Met garantie.

Prijs billijk.

Stroomverbruik
niet groter
dan van een
Electriche
Strijkijzer.

Kan aan elke
lamp of
stopcontact
worden
aangesloten.

Dagelijks in werking te zien bij het Technisch Bureau

P. GONS, Westerhaven, Medemblick.